

003.349.2
 ID ORCID 0000-0002-4049-2121
<http://doi.org/10.5281/zenodo.1406585>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МИСТЕЦТВА КИРИЛИЧНОГО ДРУКАРСЬКОГО ШРИФТУ XVI–XVII СТ.

Дудник І. М. Теоретичні засади дослідження мистецтва кириличного друкарського шрифту XVI–XVII ст. У пропонованій публікації досліджуються основні існуючі трактування термінів «абетка», «кирилиця», «устав», «півустав», «скоропис»; з'ясовуються взаємодії у площинах «мова — абетка — шрифт» та «кирилиця — гражданка — латинка». Здійснена спроба формування термінологічного апарату, виявлення принципів для розмежування графічних градацій кирилических друкарських шрифтів XVI–XVII ст., проведення паралелей із палеографічною термінологією та уточнення визначень, що стосуються саме кирилического шрифту. Пропонується висновок, що найбільш прийнятною є наступна дефініція: кирилиця — абетка, яка була створена у IX ст. для так званої церковнослов'янської мови і впродовж XI–XVIII ст. використовувалась на території України як система письма для старослов'янської та староукраїнської мов як у рукописі, так і в друкарському шрифті. Стосовно останнього можуть бути запропоновані наступні класифікаційні градації: прямий устав, похилий устав, контрастний устав, контрастний півустав, прямий півустав, стрімкий півустав, півуставно-скорописний шрифт, скоропис, що імітує канцелярський почерк. Стосовно стильових ознак українських шрифтів можна говорити про два стильові періоди: ренесанс і бароко.

Ключові слова: мистецтво шрифту, кирилиця, гражданка, латинка, устав, півустав, скоропис, друкарський шрифт.

Дудник І. Н. Теоретические основы исследования искусства кириллического печатного шрифта XVI–XVII вв. В предлагаемой публикации исследуются основные существующие трактовки терминов «азбука», «кириллица», «устав», «полустав», «скоропис»; выясняются взаимодействия в плоскостях «язык — азбука — шрифт» и «кириллица — гражданка — латинка». Осуществлена попытка формирования терминологического аппарата, выявление принципов для разграничения

графических градаций кириллических печатных шрифтов XVI–XVII вв., проведение параллелей с палеогеографической терминологией и уточнения определений, касающихся именно кириллического шрифта. Предлагается вывод, что наиболее приемлемой является следующая дефиниция: кириллица — азбука, созданная в IX в. для так называемого церковнославянского языка, которая в течение XI–XVIII вв. использовалась на территории Украины как система письма для старославянского и староукраинского языков как в рукописном, так и в печатном шрифте. Относительно последнего могут быть предложены следующие классификационные градации: прямой устав, наклонный устав, контрастный устав, контрастный полустав, прямой полустав, стремительный полустав, полуставно-скорописный шрифт, скоропис, имитирующая канцелярский почерк. Относительно стилиевых признаков украинских шрифтов можно говорить о двух стилиевых периодах: ренессансе и барокко.

Ключевые слова: искусство шрифта, кириллица, гражданский шрифт, латиница, устав, полустав, скоропис, печатный шрифт.

Dudnyk I. Theoretical fundamentals of art study of the Cyrillic typefont in XVI–XVII centuries. The purpose of this study is to find out the interaction in the plane “language – alphabet – font” and “Cyrillic type – Russian type – Latin type”. Formation of a terminology apparatus, identification of principles for the delimitation of graphic gradations of Cyrillic type fonts of the XVI–XVII centuries, parallelization with paleographic terminology and clarification of definitions concerning the Cyrillic font.

One of the first issues which is to be clarify is the issue of what is Cyrillic type?

The third edition of Great Soviet Encyclopedia (1969–1978) contains a thesis “Cyrillic – alphabet”, and also the “softened” formulation on the origin of the Cyrillic alphabet from the Greek block lettering: “There are 24 letters of the Greek imperial statute and specially created letters in the ancient Cyrillic alphabet that are absent in the Greek alphabet and are necessary for the transmission of special Slavic sounds” [10]. We also meet the blurred, unexplained phrase: “The composition and form of the Cyrillic alphabet letters had been changed”. What was meant, either the appearance of national peculiarities in Cyrillic (for example, Serbian Ъ, Ukrainian Г) or a hint of reforming the transition from Cyrillic type to Russian type font, one can only guess. Obviously, the latter, since we encounter the following: “In 1708–10 Peter I introduced ‘Russian type’ font, which is close to the modern type font, instead of a half-running hand”. Here we see a shift in emphasis from the “Russian type – altered according to Latin type font” (GSE, 1sted.) to “Russian type – continuation of the Cyrillic alphabet” (GSE, 3rded.). In addition, it is a surprise to mix paleographic terms (half-running hand), the composition of the alphabet (Cyrillic), and the graphemealteration (Russian type font reform).

The assertion that the Russian type font is an improved Cyrillic type font and not a different alphabet, has persistently argued A. Shytsgal in his writings. In particular, in the article “Phoneme, Grapheme and Font”, he noted: “The opposition of the Cyrillic type font to the Russian type font leads to the fact that the

1574–1650 1975 . « (XVI — XVIII . XVII .)» [34].

1708–1710 . « » [7], 1596 . 1619 ., — 1764 [11, . 27; 33]. [35, . 10]. 2004 . « XVI– » [11].

актуальність 1491 » [32], 1891 . [30, . 20]. [6], [19], [52], [21].

« [15] » [53], [14, . 9].

Аналіз досліджень і публікацій.

X . [40, . 93], « 1890 » XV . — . XV . [40, . 72] « [54], » X V–XV . [40, . 102], « » — « » 1578 . [33, . 76]. X V–XV . « » . « » . 1900–1905 . « » , « » , « » [3] « » [22], [45, . 238]. « » . « » .

«...» [18] «...» [17]; «...» [56]; «...» [48] [16].

«...» («...» «...»), «...» 1748 «...» («...»). («...») — («...»).

«...» [1], 1912 «...» [37], [55], [20] 1960–1970- «...» [42], [43], [51], [50], [38]. [8; 9]. 1930- «...», — «...» [27]. [12], [38]. [24; 25; 26].

Метою даного дослідження є «...» [28], «...» «...» («...») «...» (1969–1978 «...») XVI–XVII «...» «...» : «...»

Виклад основного матеріалу. : «...?» «...» [10]. : «...» «...» 1890–1907 «...» [54]. «...» («...» «...»)

« 1708–10 « 1999 :« « ».

« 20- — 30- — » [17, . 285].

» (, 1 .) « — » (, 3 .).

( ), ( ) ( )» [48, . 251].

« » [48, . 252].

» [51, . 54].

:« — » [9, . 50].

: (, .), » [29, . 329].

-) [9, . 50].

« » [9, . 50].

(— 38, — 33), :« — » [2].

:« “ ” ( ), « » » [36, . 233].

» [42, . 48]. » [53, . 105].

« »

( ) (.1). ( ) — [41]: ( )
 , ,) — ( ),
 скоропис — устав.

« ».

(.XV с.). (.2)
 « » (-
 « ») ,
 », -

**Урешті, ознаки цих градацій можуть
 бути наступні:**

- (, ,).
 XI–XIV ..) « »
 XV . XVI . [53, . 106]. (XVI .),
 (.2).

XVI . XVI–XVI ..
 XVI .

( ) ;

- ( ) . XVI–XVII . (.3).

XVII . « » (, 1581)
 « » (, 1624).

- (,). — , -
 ( ) .

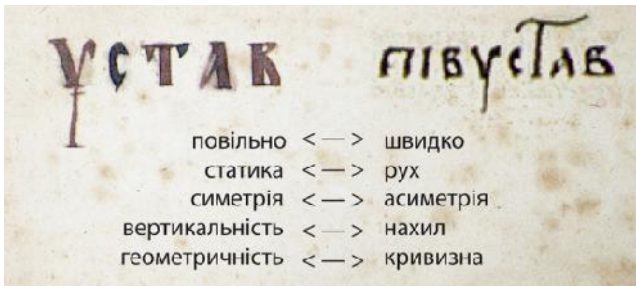
— , -
 , -
 , -

[12, . 149].

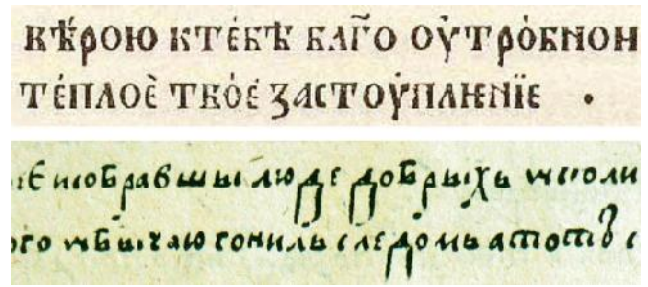
- ( ) . / , , : ,
 ,) . ! , , —

XVII . : «

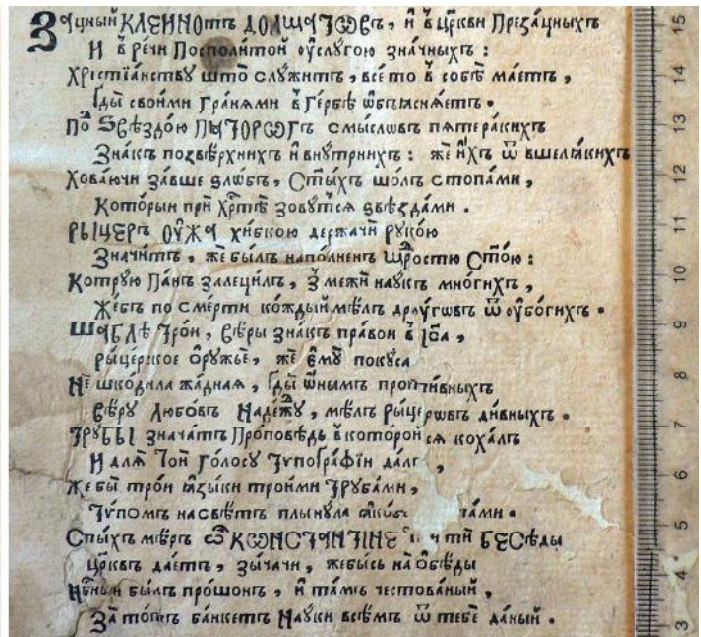
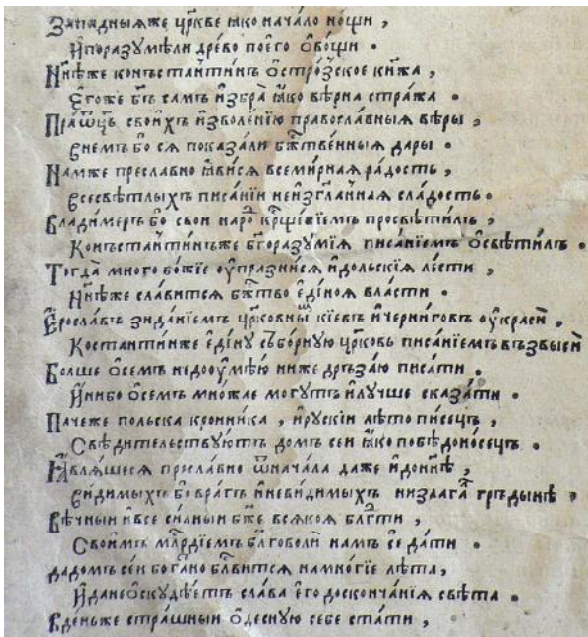
[12, . 152–153], , , .

Іл. 1. Контраст за формою і характером на основі ознак уставу та півуставу

Іл. 2. Найстатичніший та найдинамічніший друкарські шрифти кирилиці. Фрагменти видань: «Октоїх», Цетиньє, друкарня Д. Црноєвича, 1494, (вгорі) та «Статут Великого князівства Литовського», Вільно, друкарня Мамоничів, 1588

Іл. 3. Ренесансова та барокова типографія. Фрагменти з книг: «Біблія», Остріг, 1581, (ліворуч) та «Бесіди на діяння св. Апостолів», Київ, 1624

	кирилиця,	
		:
		—
		—
		—
	» [14, .96].	XVIII .
		—
	(	—
		—
)		—
		:
		—
	XVII .	—
		—
		:
	1620-	—
		—
		:
		—

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок

Література:

1. [ ]/ . . . . — 1912 .]. — .: . . . . , 2012. — 138 . — (XX). — ISBN 978-5-397-02876-9.
2. [ ]: 30 / . . . . , 1977. — .27. — 623 .
3. [ ]: 65 . / . . . . — 1- . . . . , 1926–1947. — .1–65.
4. [ ]: c / . . . . , 1900–1905. — .1–20.
5. [ ]/ . . . . ; . . . . , 2006. — 432 .
6. [ ] . . 1: XVIII / . . . . , 1889. — 365 . . . . [ ]// . . . . / . . . . — .: . . . . , 1902. — .7. — .414.
8. . . . 1100 . . . . , 1988. — 192 .
9. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1965. — 600 .
10. [ ]/ . . . . // . . . . — 3- . . . . , 1973. — .12. — .180–181. XVI–XX [ ]: . . . . / . . . . , 2004. — 582 .
12. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1982. — 420 .
13. . . . [ ] [ ]/ . . . . // . . . . — .: . . . . , 1936. — .32. — .393–394.
14. . . . [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1979. — 124 .
15. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1901. — 532 .
16. [ ]// . . . . : c / . . . . / . . . . — .: . . . . , 1902. — .10. — .750.
17. [ ]: . . . . / . . . . — М.: . . . . , 1999. — 780 .
18. [ ]: . . . . / . . . . — .: . . . . , 1982. — 664 . . . .
19. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1899. — 612 .
20. [ ]/ . . . . // . . . . — .: . . . . , 1964. — .70–79.
21. . . . [ ] . . . . , ... [ ] . . 1. XVII / . . . . — .: . . . . , 1913. — 224 .
22. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1929–1939. — .1–11.
23. [ ]/ . . . . // . . . . / . . . . , 1895. — .15. — .111–113.
24. [ ]/ . . . . // . . . . : . . . . , 2016. — .25. — .77–85.
25. . . . [ ]/ . . . . // . . . . , 1998. — .5. — .115–120.
26. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 2007. — 207 с.: . . . .
27. . . . [ ] [ ]/ . . . . // . . . . : 11 . — .: . . . . , 1931. — .5. — .216–217.
28. . . . [ ] [ ]/ . . . . // . . . . : 11 . — .: . . . . « . . . . » , 1932. — .6. — .76–77.
29. . . . XV — XVII [ ] . T. 1. . . . , 2003. — 536 .
30. (. . . .) 1491–2000 . [ ]: . . . . / . . . . — .: . . . . , 2009. — .1. (1491–1550). — 584 .
31. [ ]/ . . . . // . . . . / . . . . — 2- . . . . , 2004. — .251–252.
32. . . . c 1491 [ ]: . . . . / [. . . .] . — .: . . . . , 1891. — 67 . . . .
33. [ ]: . . . . / . . . . — .: . . . . , 1983. — 160 .
34. (XVI — XVII .) [ ]: . . . . / . . . . — .: . . . . , 1975. — 344 .
35. [ ]: . . . . / . . . . — .: . . . . , 1971. — 296 .
36. [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1970. — 336 .
37. [ ]/ . . . . // . . . . — .: . . . . , 1933. — .1. — .45–48.
38. i . . . . i [ ]/ . . . . — .: . . . . , 1978. — 152 .
39. - [ ]/ . . . . // . . . . — 2007. — 1. — .101–109.

40. [ ] / . — .: ., 1981. — 200 .

41. [ ] / . // - . — ., 1980. — 2. — . 20–24.

42. [ ] / . // . — .: ., 1976. — . 38–52.

43. [ ] / . . . . 11 / [. . . . (. . .)]. — .: ., 1965. — . 11. — . 156–166.

44. [ ] / . . . . / . . . . — .: ., 1983. — . 10. — . 235.

45. [.] [.]: . (1606–1616–1721) / . . . . — .: . . . ., 1918. — 546 .: . .

46. [ ] / . . — .: ., 1966. — 272 c.

47. [ ] / . . . . // .: . . . ., 1849. — . 3. — . 1–316.

48. [ ]: / . . . . « . . . . » . . . ., 2004. — 824 .

49. (1708–1958) [ ] / . . . . — .: ., 1959. — 280 .

50. [ ]: / . . . . — .: ., 1985. — 256 .

51. [ ] / . . . . // .: . . . . 24 / [. . . . (. . .)]. — .: ., 1972. — . 24. — . 51–58.

52. [ ] / . . . . — .: ., [1903]. — 264 ., [19] . . . .

53. [ ] / . . . . — .: ., 1967. — 224 .

54. [ ] / . . . . - . . . . [. . . .], ... [. . . .] — .: ., 1890–1907. — . 1–86.

55. [ ] / . . . . // . — 1928. — 10. — . 19–22.

56. Encyklopedia wiedzy o ksi ęce [ ] / Pod red. A. Birkenmajera. — Wrocław ; Warszawa ; Krakow : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971. — 2876 c.

References:

1. Boduen de Kurtene, I. A. (2012). *Ob otnoshenii russkogo pisma k russkomu yazyku* [On the relationship of Russian letters to the Russian language]. Moscow : Librokom. (Reprint from ed. of 1912). (In Old Russian).

2. Prokhorov, A. M. (Ed.). (1977). *Bolshaya Sovetskaya enciklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia]. (3rd ed.). (Vol. 27). Moscow : Sovetskaya enciklopediya. (In Russian).

3. Shmidt, O. Iu. (Ed.). (1926–1947). *Bolshaya sovetskaya enciklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia]. (1nd ed.).

(Vols 1–65). Moscow : Sovetskaya enciklopediya. (In Russian).

4. Iuzhakov, S. N. (Ed.). (1900–1905). *Bolshaya enciklopediya* [Great Encyclopedia]. (Vols 1–20). St. Petersburg : Prosveshenie. (In Russian).

5. Bringherst, R. (2006). *Osnovy stilya v tipografike* [The Elements of Typographic Style]. G. Severskaya, A. Semenov & S. Ponomarenko (trans). V. Efimov, ed. Moscow : Izdatel D. Aronov. (In Russian).

6. Bulgakov, F. (1889). *Illyustrirovannaya istoriya knigopечатaniya i tipografskogo iskusstva* [The Illustrated History of Printing and Typographic Art]. St. Petersburg : Tipografiya A. S. Suvorina. (In Russian).

7. Iuzhakov, S. N. (Ed.). (1902). *Grazhdanskaya azbuka* [The civil alphabet]. In *Bolshaya enciklopediya : clovar obshchedostupnykh svedenii po vsem otrasliam znaniia*. (Vol. 7), (pp. 414). St. Petersburg : Prosveshenie. (In Russian).

8. Istrin, V. A. (1988). *1100 let slavyanskoj azbuki* [1100 years of the Slavic alphabet]. Moscow : Nauka. (In Russian).

9. Istrin, V. A. (1965). *Vozniknovenie i razvitie pisma* [Origination and development of the letter]. Moscow : Nauka. (In Russian).

10. Istrin, V. A. (1973). *Kirillica* [The Cyrillic alphabet]. In *Bolshaya Sovetskaya enciklopediya*. A. M. Prokhorov, ed. (3rd ed.). (Vol. 12), (pp. 180–181). Moscow : Sovetskaya enciklopediya. (In Russian).

11. Nimchuk, V. V. & Puriaieva, N. V. (2004). *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia* [History of the Ukrainian spelling of the XVI–XX centuries]. Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian).

12. Jonchev, V. & Joncheva, O. (1982). *Dreven i svremenen bolgarski shrift* [Ancient and contemporary Bulgarian fonts]. Sofia : Bolgarski hudozhnik. (In Bulgarian).

13. Karinskii, N. (1936). *Kirillitca* [The Cyrillic alphabet]. *Bolshaya sovetskaya enciklopediya*. O. Iu. Shmidt, ed. (Vol. 32), (pp. 393–394). Moscow : Sovetskaya enciklopediya. (In Russian).

14. Kapr, A. (1979). *Estetika iskusstva shrifta* [Aesthetics of Font Art]. Moscow : Kniga. (In Russian).

15. Karskii, E. F. (1901). *Ocherk slavyanskoj kirillovskoi paleografii* [Essay on Slavic Cyrillic Paleography]. Warsaw : tip. Warsaw. ucheb. okr. (In Russian).

16. Kirillitca (1902). [The Cyrillic alphabet]. *Bolshaya enciklopediya : clovar obshchedostupnykh svedenii po vsem otrasliam znaniia*. S. N. Iuzhakov, ed. (Vol. 10), (pp. 750). St. Petersburg : Prosveshenie. (In Russian).

17. Zharkov, V. (1999). *Kniga* [Book]. Moscow : Bolshaya rossiiskaya enciklopediya. (In Russian).

18. Sikorskii, N. M. (1982). *Knigovedenie* [Bibliology]. Moscow : Sov. enciklopediya. (In Russian).

19. Kolomnin, P. (Comp.). (1899). *Kratkie svedeniia po tipografskomu delu* [Brief information on typography]. St. Petersburg : Tipografiya A. S. Suvorina. (In Russian).

20. Leontev, A. A. (1964). *Nekotorye voprosy lingvisticheskoi teorii pisma* [Some questions of the linguistic theory of writing]. In *Voprosy obshhego yazykoznaniya*, (pp. 70–79). Moscow. (In Russian).

21. Librovich, S. F. (1913). *Istoriia knigi v Rossii so snimkami s drevnikh rukopisei, obraztcami pervopechatnykh knig i pozdneishikh redkikh izdani, portretami, kopiiami kartin, graviur i pr. i pr.* [The history of the book in Russia]. (Part 1). St. Petersburg ; Moscow : T-vo M. O. Volf. (In Russian).

22. Friche, V. M. (Ed.). (1929–1939). *Literaturnaya enciklopediya* [Literary encyclopedia]. (Vols 1–11). Moscow : Izd-vo Kommunisticheskoi Akademii. (In Russian).

23. Los, I. (1895). *Kirillica* [The Cyrillic alphabet]. In *Enciklopedicheskij slovar*. I. E. Andreevskiy, ed. (Vol. 15),

- (pp. 111–113). St. Petersburg : Semenovskaya Tipografiiya. (In Russian).
24. Mitchenko, V. S. (2016). Abetka ukrayinskoyi movy : formotvorchyi analiz [Abutment of the Ukrainian Language : Formation Analysis]. *Ukrayinska akademiya mystecztva*, 25, 77–85. (In Ukrainian).
  25. Mitchenko, V. S. (1998). Formoutvoryuyuchi elementy liter yak chynnyk rozvytku ukrayinskogo skoropysu [Form-forming elements of the letter as a factor in the development of the Ukrainian cursive]. *Ukrayinska akademiya mystecztva*, 5, 115–120. (In Ukrainian).
  26. Mitchenko, V. S. (2007). *Estetyka ukrayinskogo rukopysnogo shryftu* [Aesthetics of the Ukrainian handwritten font]. Kyiv : Hramota. (In Ukrainian).
  27. Karinskii, N. (1931). Kirillica [The Cyrillic alphabet]. In *Literaturnaya enciklopediya*. (Vol 5), (pp. 216–217). Moscow : Izd-vo Kommunisticheskoi Akademii. (In Russian).
  28. Karinskii, N. (1932) Latinica [The Latin alphabet]. In *Literaturnaya enciklopediya*. (Vol 6), (pp. 76–77). Moscow : OGIZ RSFSR, gos. slovarno-entcicl. izd-vo “Sov. Entcicl.”. (In Russian).
  29. Nemirovskii, E. L. (2003). *Istoriya slavyanskogo kirillovskogo knigopечатaniya XV — nachala XVII veka* [The history of the Slavic Cyrillic printing of the XV — the beginning of the XVII century]. Moscow : Nauka. (In Russian).
  30. Nemirovskii, E. L. (2009). *Slavianskie izdaniia kirillovskogo (icerkovnoslavianskogo) shrifta 1491–2000 gg. : Inventar sokhranivshikhsia ekzempliarov i ukazatel literatury* [Slavonic editions of the Cyrillic (Church Slavonic) font 1491–2000]. (Vol. 1). Moscow : Znak (In Russian).
  31. Nimchuk, V. (2004). Kyrylytsya. [The Cyrillic alphabet]. In *Ukrayinska mova*, (pp. 251–252). Kyiv : “Ukrayinska encyklopediya” im. M. P. Bazhana. (In Ukrainian).
  32. Saharov, I. P. (1891). *Obrazcy slavyano-russkogo knigopечатaniya c 1491 goda* [Samples of Slavonic-Russian printing from 1491]. St. Petersburg : Obshestvennaya polza. (In Russian).
  33. Nemirovskiy, E. L. (Comp.). (1983). *Ostrozhskaya azbuka Ivana Fedorova* [Ostrozhskaya alphabet of Ivan Fedorov]. Moscow : Kniga.
  34. Isayevych, Ya., Kupchynskyy, O., Matsyuk, O. & Ruzhyts'kyy, E. (Comps). (1975). *Pershodrukar Ivan Fedorov ta yoho poslidovnyky na Ukrayini (XVI — persha polovyna XVII st.)* [Ivan Fedorov and his followers in Ukraine (XVI — first half of XVII century)]. Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian).
  35. Petrov, S. O. (1971). *Knygy grazhdanskogo druku, vydani na Ukrayini* [Books of civil print, published in Ukraine]. Kharkiv : Red.-vydavn. viddil Knyzhkovoyi palaty URSR. (In Ukrainian).
  36. Reiser, S. A. (1970). *Paleografiya i tekstologiya novogo vremeni* [Paleography and textology of the new time]. Moscow : Prosveshenie. (In Russian).
  37. Reformatskiy, A. A. (1933). Lingvistika i poligrafiya [Linguistics and Polygraphy]. *Pismennost i revoliuciia*, 1, 45–48. (In Russian).
  38. Riznyk, M. (1978). *Pysmo i shryft* [Letter and font]. Kyiv : Vyshta shkola. (In Ukrainian).
  39. Siess-Kzhishkovskiy, S. (2007). *Grazhdanskiy shrift dlya polskogo yazyka* [Civic font for the Polish language]. *Pro knigi*, 1, 101–109. (In Russian).
  40. Udaltcova, Z. V. (Ed.). (1981). *Skazaniya o nachale slavyanskoy pismennosti* [Legends about the beginning of the Slavic writing]. Moscow : Nauka. (In Russian).
  41. Solpera, Ya. (1980). Sistemizatsiya tipografiskih shriftov v Chehoslovakii [Systematization of typographical fonts in Czechoslovakia]. *Interpressgrafik*, 2, 20–24. (In Russian).
  42. Tagirov, F. Sh. (1976). Yazyk, pismennost, shrift [Language, writing, font]. In *Problemy rukopisnoy i pechatnoy knigi*, (pp. 38–52). Moscow : Nauka. (In Russian).
  43. Telingater, S. B. (1965). O grafemah alfavita [On the alphabet graphemes]. In *Kniga : issledovaniya*. N. M. Sikorskii at al, eds. (Issues 11), (pp. 156–166). Moscow : Kniga. (In Russian).
  44. Tymoshenko, P. D. (1983). Skoropys [Cursive]. In *Ukrayinska radyanska encyklopediya*. M. P. Bazhan, ed. (Vol. 10), (p. 235). Kyiv : Golovna redakciya URE. (In Ukrainian).
  45. Titov, F. (1918). *Prilozheniia k pervomu tomu izsledovaniia zasluzhennago professora protoireia Fedora Titova : Istoricheskii ocherk. (1606–1616–1721)* [Applications to the first volume Printing K evo-Pechersk Lavra]. Kiev : Tip. K evo-Pecherskoi Uspenskoi Lavry. (In Old Russian).
  46. Toots, V. (1966). *Sovremennyy shrift* [Modern font]. Moscow : Kniga. (In Russian).
  47. Trediakovskii, V. K. (1849). Razgovor mezhdru chuzhestrannym chelovekom i rossiiskim ob orfografii starinnoi i novoi i o vsem, chto prinadlezhit sei materii [Conversation between a foreigner and a Russian about old and new orthography, and all that pertains to this matter]. In *Sochineniia Trediakovskogo*. (Vol. 3), (pp. 1–316). St. Petersburg : A. Smirdin. (In Russian).
  48. Rusanivskiy, V. M., Taranenko, O. O. at al. (Eds). (2004). *Ukrayinska mova* [Ukrainian language]. Kyiv : Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana. (In Ukrainian).
  49. Shicgal, A. G. (1959). *Russkiy grazhdanskiy shrift (1708–1958)* [Russian Civilian font (1708–1958)]. Moscow : Iskusstvo. (In Russian).
  50. Shicgal, A. G. (1985). *Russkiy tipografiskiy shrift : voprosy istorii i praktika primeneniia* [Russian type font]. Moscow : Kniga. (In Russian).
  51. Shicgal, A. G. (1972). Fonema, grafema i shrift [Phoneme, Grapheme and Font]. In *Kniga : issledovaniya i materialy*. N. M. Sikorskii at al, eds. (Issue 24), (pp. 51–58). Moscow : Kniga. (In Russian).
  52. Shnicer, Ya. B. (1903). *Illyustrirovannaya vseobshaya istoriya pismen* [Illustrated general history of writing]. St. Petersburg : izdanie A. F. Marksa. (In Russian).
  53. Shepkin, V. N. (1967). Russkaya paleografiya [Russian Paleography]. Moscow : Nauka. (In Russian).
  54. Brockhaus, F. A. & Efron, I. A. (1890–1907). *Enciklopedicheskiy slovar* [Encyclopedic Dictionary]. (Vols 1–86). St. Petersburg : Semenovskaya Tipografiiya. (In Russian).
  55. Yuzhnyi, P. (1928). Revolyuciya v nashey orfografii [The revolution in our spelling]. *Poligraficheskoe proizvodstvo*, 10, 19–22. (In Russian).
  56. Birkenmajer, A. (1971). *Encyklopedia wiedzy o ksiqzce* [Encyclopedia of knowledge about the book]. Wroclaw ; Warszawa ; Krakow : Zaklad Narodowy im. Ossoli skich. (In Polish).